מאיזה טעם ציוה ה' על שנת שמיטה?
ונספח: בענין "היתר מכירה"

לכאורה ענין שביתת הארץ בשנה השביעית הוא ענין לחקלאים בלבד. מה זה מעניין אותנו בדור שלנו, אשר רק אחוז אחד מהאוכלוסיה העובדת (30,000 איש – נתון סטטיסטי משנת 2019) עוסק בחקלאות? מזה רק 20,000 בעבודות שדה, והשאר בלול וברפת.

[א] במקרא כינו ענין שמיטה "ושבתה הארץ שבת להשם" (ויקרא כה, ב). מה הקשר לענין שבת? אלא פירש רש"ר הירש (בתחילת פרשת ויקהל) כי על האדם להכיר מי הוא באמת אדון העולם. על האדם לקבל ענוה, להכיר מה מקומו בעולם. כל ימות השבוע האדם בונה, כותב, תופר, אפילו מבשל מאכלו. אבל בא שבת והוא מיד מכיר שהוא רק אורח בעולמנו, יושב על שולחנו של בעל הבית [שמות לה,ב]. אסור לו לעשות מלאכה, מלאכת מחשבת, פעולה שיש בה חכמת אנוש. התורה לא אסרה "עבודה", כלומר עבודה פיזית לסחוב שולחנות מקומת קרקע עד להעלותם על הגג. אבל "מלאכת מחשבת", בכח השכל האנושי, אפילו להדליק גפרור, אסורה בשבת למען נכיר את המציאות האמיתית, שיש בורא לעולם ואנו משרתיו.

בכך יש מזכרת חינוכית בכל שבוע של ימים. אבל פעם בשבע שנים מחדירים לנו רעיון זה משך שנה שלימה. הארץ מונחת ללא עיבוד, ללא טיפול החקלאים, ואנו אוכלים ממה שמוכן מכבר, או מה שמביאים מחו"ל, או מאכילת הפקר [כי פירות האילן מותרים לנו תמיד, וגם ירקות הגדלים בעצמם, היה מותר לנו מדאורייתא, רק מדרבנן אסרו אותם מחמת רמאים שעובדים את האדמה ומתנצלים כאילו הירקות גדלו מעצמם. ואולי בבוא הגאולה נחזור להיתר התורני]. וכך אמרו חז"ל שהקב"ה אומר: "אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: זִרְעוּ שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא" (סנהדרין לט, א).

[ב] רבי יהונתן אייבשיץ, בספרו "התומים" על שו"ע חו"מ (סי' סז) לימד לקח נוסף. "ומה עצום מצוה זו וטעם יש בה. ועל ידה ידע האיש הישראלי אשר ימינו כצל על הארץ, וגרים ככל אבותיו... ולה' הארץ ומלואה... וידע כי לא שלימות האנושי לעסוק בקיבוץ הקנינים, ולאסוף חמרים חמרים, יצבור ולא ידע מי אוספם. כי יראה כי שבתה הארץ שבת לה' ויד הכל שוה בה, והוא הרומז על עולם שכולו טוב, אשר שם ינוחו כל יגיעי כח מעוצבם ומעבודתם... והוא השנה השביעית שנת רצון לה' אשר ישליך האדם אלילי כספו, ולא יאמר 'אלהינו' למעשה

ידינו, הוא היקום והרכוש. כי אז אין כסף נחשב כלום". והוא באמת מקרא קודש (דברי הימים-א כט):
(יד) ... "כִּי מִמְּךָ הַכֹּל וּמִיָּדְךָ נָתַנּוּ לָךְ:
(טו) כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ, וְתוֹשָׁבִים כְּכָל אֲבוֹתֵינוּ, כַּצֵּל יָמֵינוּ עַל הָאָרֶץ וְאֵין מִקְוֶה"
[והעיר שם המלבי"ם: "כמו שהצל כל שיגדל ויתארך יותר הוא סימן שקרוב לכלות ולהיות אפס, כן כל עוד שנרבה ימים אנו קרובים יותר אל המיתה, ואין מקוה - שנאריך ימים פה, וא"כ הקנינים שיש לנו הם רק לפי שעה ואינם שלנו"]

וממשיך ר' יונתן אייבשיץ [שם] ומצוה זו גרמה לישראל שלא נשתקעו יותר מדאי בעסקי משא ומתן ולהרבות בסחורה כאניות סוחר, ולבלות בו זמן יומם ולילה כהגוים אשר על פני האדמה. 'ולא כל המרבה בסחורה מחכים' [אבות, ב]... ואם כן היא מצוה זו, למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה?".

[ג] רעיון נוסף [על פי דברי רמב"ן, בדרשתו "תורת ה' תמימה"] נמסר לנו בקיום מצוה זו "כי לה' הארץ". בכל יובל שנים יש שבע פעמים שנת השמיטה. כאשר מגיע היובל, גם מי שקנה אדמה ממישהו אחר, שכנראה נפרד מאדמתו מפני דוחקו הכלכלי, יחזיר לו הקרקע. כי במרוצת השנים רוב הקרקעות יצטברו בשליטתם של אותם עשירים, שעל ידי ריבוי כספם נישלו את הבעלים הקודמים מאדמותיהם [ומצב כזה הגיע לפני כמה שנים בארגנטינה, וכן עוד ארצות]. אבל למען שוויון-האזרחים האדמה חוזרת לבעליה הקודמים, לפי מה שנתחלקה ארץ ישראל לשבטיה. [רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג פרק לט).

[ד] בדומה לזה, בכל שנה שביעית יש לבטל החובות הכספיים. הפסוקים (דברים טו, ט-י) מלמדים "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר: קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ? וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא! נָתוֹן תִּתֵּן לוֹ, וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ, כִּי בִּגְלַל הַדָּבָר הַזֶּה יְבָרֶכְךָ ה' אֱלוֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ". כלומר אע"פ שאין כסף ההלוואה חוזר, אבל מפני המצוה שוִיתַּרְתָּ לאחרים יברכך ה' אלוקיך.

האמת הקבועה תמיד היא שהאדם העשיר צריך לשמוח במה שעשה טובה לאדם אחר, שהרי צריכים להרגיש אחווה, צריכים לבקש מה היא טובתם של שאר אנשים. אם יש לעשיר עודף כסף [ויש לו עודף!], עליו לעזור בו לאלו שאין להם כסף כדי צרכם וצורכי בני משפחתם. התורה רוצה לנטוע בלבנו מדת הנדיבות! [על כך כתב ר' יצחק סבע, ממגורשי ספרד, בספרו "צרור המור", "השמיטה והיובל לפי הנגלה הוא שורש כל התורה כולה, ויסוד העולם כולו".] אבל מפני

שבני אדם, במשך השנים הידרדרו למדת הקמצנות, והצטערו מהחשש שמא העני לא יוכל לפרוע להם את חובו, ובזה "יפסידו" כביכול מהונם, לכן תיקן הלל פרוזבול. שאם המלוה מוסר שטרותיו לידי בית דין, עוד לפני התחלת שנת השמיטה, נחשב הדבר כאילו התחיל כבר בגבייה.
שוויון סוציאלי זה הוא לכולם, גם לישראל וגם לגוים. כיצד? בכל שנה ושנה כשמפקירים בשדה לקט, שכחה ופאה למען העניים, אמרו בתורת כהנים "לעני ולגר תעזוב אותם, ולא לאלו הנכרים שאינם בני ברית". אבל בפירות שביעית האדמה, שהפירות קדושים יותר, מופקרים גם למאכל הנכרים! מציין "שם משמואל" (על בהר, תרע"ד, עמ' שמז) ללמד שלא רק מפני מדת החסד לזולת אלא ללמד שהבעלות על הארץ היא רק להשם ית', והוא המפקיר לכולם. על ידי זה יש ניתוק האדם מבעלותו המדומה על הקרקע.
וכן יש בשמיטה ההשוואה שלנו עם כל הבהמות והחיות. המקרא מצוה "וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל" (ויקרא כה, ז) ללמד שכאשר כלתה מציאות הפירות והירקות בשדה, מאז אסור לו לאדם לאכול מאותו המין ממה שאגר בביתו. מוטל עליו לא להרגיש עליונות עצמית יותר משאר בעלי-החיים. בשנת השמיטה אין נותן ואין מקבל, אין עשיר ואין עני. ה' הכריז: היבול הפקר לכל אשר בעולם.
אמרו במכילתא (משפטים, נזיקין, ב) "'והשביעית תשמטינה ונטשת' וגו' [שלא תאמר] מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים? הרי אני מכניסה [לאסם שלי] ומחלקה לעניים! תלמוד לומר 'והשביעית תשמטינה', מגיד שפורץ בה פרצות. אלא שגדרו חכמים [שמותר לגדור שדהו באופן מסודר] מפני תיקון העולם".

[ה] אבל יש כאן עוד לימוד חזק. ללמד לכולנו שהעולם מחודש, הקב"ה ברא את העולם. כשם שמושג "שבת" מלמד שהקב"ה הוא שהתניע מהלך התפתחות העולם, כך השנה השביעית מלמדת אותנו שיש מחזוריות בעולם, מספר שבע מלמד שיש שבע אבני בנין לבריאת כל מה שיש, שבע ספירות, שבע אופני פעולה של הקב"ה לברוא את הנבראים. מעניין הדבר שהמלה "שבת" בכל נטיותיה, מופיע בפרשת שמיטה שבע פעמים.
"ושבתה הארץ <u>שבת</u> להשם... ובשנה השביעית <u>שבת שבתון</u> יהיה לארץ, <u>שבת</u> להשם... ואת ענבי נזיריך לא תבצור, <u>שבת שבתון</u> יהיה לארץ, והיתה <u>שבת</u> הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ב-ו)

[ו] שנת השביעית היא של מנוחת הנפש. כך לשון הרב אברהם קוק בהקדמתו לספר "שבת הארץ":
"שנת שקט ושלווה, בלי נוגש ורודה, 'לא יגוש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמטה לה' ', שנת שוויון ומרגוע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוהי המכלכל חיים בחסד. אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלום אלוהי שורר על כל אשר נשמה באפו. אין חילול-קודש של קפדנות רכוש פרטי וחמדת-העושר, המתגרה על- ידי המסחר. וכך אמרו חז"ל "לאכלה ולא לסחורה". עין-טובה והוקרה נאמנה... "לאכלה ולא להפסד". והאדם חוזר אל טבעו הרענן, עד אשר לא יצטרך לרפואות למחלות, שהן באות ברובן על-ידי הריסת המשקל של החיים, בהתרחקם מטהרת הטבע הרוחני והחמרי. "לאכלה ולא למלוגמא ולא לרפואה".
יש כאן שחרור מהיצר המלפף את האדם בשנות החול, להאחז בכל כוחות נפשו ברכושו הפרטי.

[וז] על ידי קיום מצות שביעית, גם האדם העשיר אינו נהנה מיבול שדותיו, והוא צריך למדת ההסתפקות, וגם הוא דואג "מה יהיה עלי מחר?" בזה הוא כבר מרגיש ומבין לנפשו של העני, שכל ששת השנים רובצת עליו דאגה זאת. ובזה יפתח העשיר את לבו והבנתו, ויפתח גם את ידו לתת עזרה לעניים הבאים אליו.

[ח] רבי עובדיה ספורנו (מלפני 500 שנה), בדבריו על פסוקים אלו, מסביר כי בשנה השביעית כיון שהאדם בטל ממלאכתו, יתן יותר זמן ללמוד בספרי קודש, יעשיר את רוחניותו, ישלים ללמוד מה שלא התאפשר לו בשאר השנים.

[ט] הדרשן הגדול בתקופת אריז"ל ר' משה אלשיך נתן הסבר מפליא למצות שביעית. בפירושו לתורה בתחילת פרשת בהר, על המקרא "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם" [מדוע הדגיש כאן "אני נותן לכם"?] כותב מדוע מצוה זו שייכת רק לארץ ישראל? והרי היה יכול ה' לצוות על קיום מצוה זו בכל מקום בעולם שם איזה יהודי נמצא? אלא כי כמו ששמירת שבת מלמדת לכולם שהקב"ה הוא ורק הוא שברא את העולם, וְשָׁבַת ביום השביעי, כן יתן לנו ה' סימן על ידי שמיטת הארץ בשנה השביעית. כדי שהגוים לא יטענו נגד ישראל "לסטים אתם שכבשתם מאחרים את ארץ ישראל". יתן לכם מצוה זו שאינכם עובדים את האדמה שנה שלימה ואע"פ כן אתם ממשיכים להתקיים בחסדי השם, כי לה' הארץ ומלואה והוא הזן ומפרנס. והוא שייחד לכך את ארץ ישראל לומר שקדושתה היא מעל לכל הארצות, והוא הבורא כל, הוא הבעלים לתת לך את הארץ הזו.

אמנם נכון שבימינו רוב העם אינם חקלאים, אבל הלקחים הנ"ל אפשר לדרוש בכל דור ודור. אלו הם יסודות האמונה. אלו הם בסיסי היהדות. טוב לנו להתבונן בהם וּלְמַמֵּשׁ מה שאפשר גם בימינו אנו.

האם אפשר לסמוך על "היתר המכירה"?

ראשית דבר נציין שאמנם זו היא "הערמה", אבל הרמב"ם (פירוש המשנה, תמורה, תחילת פרק חמישי) כתב: "תחבולה המותרת נקראת 'הערמה', ושאינה מותרת נקראת 'מרמה'" [עכ"ל]. ורוב שומרי מצוות שבעולם מוכרם ["בהערמה"] לגוי חמץ שברשותם לפני פסח, למרות שהחמץ נשאר עדיין במחסניהם שבבתיהם. והנה שם מדובר באיסור דאורייתא של "תשביתו שאור מבתיכם". אבל בשביעית בזמן הזה, שהיא לדעת רוב פוסקים מדרבנן, קל וחומר שאין בזה פגם. וכל מי שנוהֵג למכור חמצו, אין לו רשות להאשים את הסומך על היתר המכירה.

נוסף על כך, יש בעיה חמורה שאין אנו יודעים בדיוק באיזו שנה היא שמיטה. כי לפי רש"י זמנו היה לפני שנתיים, לפי הרמב"ם זה היה לפני שנה, לפי הגאונים היא חלה בשנה זו, ולפי ר' יונתן אייבשיץ (תומים, סי' סז) היא תהיה בעוד שנתיים. ראו רשימת ספקות נוספים ב"ילקוט יוסף" לראשון לציון הרב יצחק יוסף שליט"א (מהד' שנת תש"ס עמ' קא, ובמהד' באוצר החכמה, עמ' 102) רשם חמשה ספקות שונים.

הרב המאירי (בשו"ת מגן אבות, ענין ט"ו, צירפנו צילום) מפני ספקות אלו טוען שהיא רק חסידות. כי לו יצוייר ששמיטת קרקעות היא חיוב, כיצד ייתכן שיתרבו ספקות מתי חלה שנת שמיטה? כמו שלא יעלה על הדעת שנשכח מתי היא שבת, כי כל כמה ימים חלה שבת, כך כל שבע שנים שהאיסור נמשך י"ב חודש, כיצד נשכח מתי חלה שמיטה.

ועוד, בימי בית המקדש הראשון, לא רק שמרו שנה שביעית אלא גם שנת היובל. ובזמן שגלו חלק מהשבטים, בטל דין שנת היובל (ערכין לב, ב). בימי בית שני נהגו שנת היובל רק מדרבנן, כדי לשמור כראוי על שמיטה [מדרבנן] בזמן הראוי. אבל הנה הפתעה! אחרי חורבן בית שני, גם יובל לא שמרו כלל, אלא התחילו לספור שביעיות, שבע אחרי שבע. כלומר גם ההנהגה מדרבנן לא שמרו! מכאן ראיה שהיא היתה רק מנהג חסידות.

ומפני הספקות הללו, הסביר רמ"א מדוע לא נוהגים שמיטת כספים בחו"ל בימינו (חו"מ סי' סז) ודבריו הם קיצור ממה שהרחיב ב"דרכי משה" על הטור, סימן ס"ז הנ"ל. שם במהד' מכון ירושלים, עמ' קו, הביא כי סומכים לקולא על מהרי"ק, תרומת הדשן, ומהרי"ל. ובהערות שם הוסיפו דברי הראב"ד על הרי"ף, וספר התרומות בשם רז"ה, ובצילומים שבסוף סרטון זה הבאנו דברי ר' עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר, חלק עשירי, עמ' רסב, שם הביא שבעה מהראשונים שכך סבורים, ששמיטה בזמננו היא רק חסידות, ואינה אפילו מדרבנן. [ודבריו כתב בקיצור ביביע אומר ח"ג יורה דעה סי' יט ס"ק ו]. אמנם

הוא סיכם שלהלכה נוקטים כי שמיטה בימינו חיוב מדרבנן. אבל הוא כותב כי כסניף לקולות אחרים ודאי אפשר לצורף דעת שבעה אלו, כמו ענין "היתר מכירה".

וברור הדבר כי דין שמיטת כספים ודין שמיטת קרקעות הם זהים לחלוטין, כמפורש בגיטין לו סוף ע"א.

והנה הרב נחום רבינוביץ, בספרו "יד פשוטה", בכרך על רמב"ם הל' שביעית, עמ' רמז-רמח, מחדש כי לדעתו גם הרמב"ם סבור ששמיטה בזמננו היא חסידות, ואינה מדרבנן. עיין שם נימוקיו.

אבל אני בא בנפרד ללמד שוב על חידוש זה, שלדעת הרמב"ם היא חסידות. כי הנה שם בפרק עשירי הוא מביא תחילה (בהלכה ד) דעת עצמו, לפיה שמיטה היתה בשנה הקודמת. ואחר כך מביא (בהלכה ה) דעת הגאונים הקדמונים, ושכך נוהגים חקלאי ארץ ישראל, ששמיטה היא רק בשנה אחר כך. על סמך כך הוא קובע שיש לנהוג כמו הגאונים. [אמנם הגר"א בחשבונותיו (בביאורו על חו"מ סי' סז) הוכיח שהרמב"ם צדק בדעתו] ויש לתמוה על כך. אם סבור הרמב"ם כי למעשה יש לנהוג כמו הגאונים, משום מה טרח להביא גם דעת עצמו? ועוד, מצאנו כי דרכו לעמוד על האמת, אפילו נגד כל עולם כולו, וכמו דבריו שאסור לתלמיד חכם לקבל כסף על תורתו (אבות, פרק ד תחילת משנה ה) שם אומר במפורש שאפילו לא יסכימו אתו כל חכמי דורו, הוא עומד על דעתו. ולמה כאן נסוג מעמדתו?

אבל אם כפי דברי המאירי (שו"ת מגן אבות, ענין ט"ו, הבאנו דבריו בצילום בסוף סרטון זה) נוהגים שביעית רק מפני חסידות, כזכר למצוה שהיתה לנו פעם בימי בית ראשון מדאורייתא, או מדרבנן בימי בית שני, מאי נפקא מינה באיזו שנה קובעים זכר? לוא יהי כדברי הגאונים, גם אז מקיימים זכרון זה. ולכן הרמב"ם כאן הביע דעתו האמתית לבירור מה הנכון, אבל הסכים למעשה לנהוג במנהג הקיים.

לכן ודאי, כי השומר דיני שביעית בזמננו, עם כל חומרותיו, יבוא על שכרו בלי ספק. אבל אין לזלזל כלל בכל מי שנוהג על פי היתר המכירה. והרב הראשי הקודם הרב בקשי דורון זצ"ל הביא כי הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך הורה לו לקבוע "היתר המכירה". ועוד נביא הוכחה כי בספרו של רש"ז אויערבך "מעדני ארץ" על שביעית, טרח להביא מאמר תורני של אביו, ראש ישיבת "שערי שמים", התומך ב"היתר המכירה". ואין צורך להוכיח הסכמת רש"ז אויערבך יותר מזה? וכן כל הרבנים הראשיים לדורותיהם התירו, וידוע שהיו ענקי התורה וראוי לסמוך עליהם.